

U p ú t a v k a

na cyklistické výjazdy Za hradmi a zámkami Hontianskej stolice

Antol

hrad prestavaný na inú stavbu

Pod lesom neďaleko od Banskej Štiavnice sa nachádza jeden z pomerne dobre zachovaných neskorobarokových kaštieľov. Dnes je sčasti využitý pre potreby Lesníckeho a drevárskeho múzea.

Prvé zmienky o obci Svätý Anton sú z roku 1266, keď sa Scentantollo spomína ako jedna z dedín čabradského panstva, ktoré vlastnil starý hontiansky rod Huntovcov. V 16. storočí už obec patrila panstvu Sitno, ktoré vlastnili Pálffyovci. V polovici 16. storočia sídlo panstva hrad Sitno násilne obsadil Melichar Balassa. Od roku 1580 panstvo pripadlo Illésházyovcom. Roku 1629 daroval kráľ Ferdinand II. za vojenské zásluhy v bojoch proti Turkom hrad Sitno spolu s majetkami Petrovi Kohárymu, ktorý mal panstvo v prenájme už od roku 1622. Koháryovci vlastnili Svätý Anton až do roku 1826, keď ich rod vymiera po meči. Roku 1829 získal sitnianske panstvo Ferdinand Juraj August Coburg, manžel jedinej dedičky koháryovských majetkov Márie Antónie Gabriely. Coburgovci sa vo Svätom Antone zdržiavali s prestávkami až do roku 1944, keď odtiaľ odchádza posledný Coburg - bulharský cár Ferdinand.

Prvé zmienky o hrade Svätý Anton siahajú do 15. storočia, keď obec vlastnili bratia Kazovci. Roku 1415 sa spomína ako menšia opevnená stavba - castellum. Ďalšie zmienky sú až z druhej polovice 16. storočia, keď sa začínala prejavovať hrozba tureckých nájzdov na Slovensko. Na mieste staršieho hradu dal v roku 1744 jeden z príslušníkov rodu Koháryovcov postaviť neskorobarokový jednoposchodový štvorkrídlový kaštieľ s obdĺžnikovým nádvorím.

Na prvé poschodie sa prichádza z podjazdu hlavného vchodu v severnom krídle reprezentačným schodišťom s kamennými sochami do prijímacích priestorov. Odtiaľ je možné prejsť do spoločensko - reprezentačných miestností alebo na chodby obiehajúce ďalšie tri krídla kaštieľa. Z chodieb osvetlených oknami do nádvorja sú prístupné jednotlivé navzájom poprepájané miestnosti.

Z obdobia stavby kaštieľa sú aj nástenné maľby nad schodišťom a v kaplnke. V kaštieli sa zachovalo pomerne veľa pôvodne zariadených i neskoršie doplnených miestností, ktoré sú vlastne nábytkovým múzeom a zbierkami rôznych umeleckých predmetov, obrazov, rytín, akých je na Slovensku veľmi málo. V 19. storočí boli niektoré miestnosti ešte zmenené a zariadené podľa vtedajšej módy.

Nový zámok **iné opevnenie (zachovaný)**

Nový zámok v Banskej Štiavnici, nazývaný aj Dievčenský hrad, postavili v rámci opevňovania mesta proti Turkom v rokoch 1564 - 1571, na kopci v blízkosti cesty vedúcej na niekdajšiu Vindšachtu.

Má tvar masívnej hranolovitej veže so štyrmi kruhovitými nárožnými baštami (pôvodne mal len dve bašty). Pevnosť bola neskôr prestavaná, takže dnes má štyri poschodia so strieľňami a delovými otvormi. Mala chrániť mesto pred vpádom Turkov od Levíc a Pukanca a bola zároveň súčasťou signalizačnej sústavy, pomocou ktorej sa podávali správy o blížiacom sa nepriateľovi.

Pevnosť dostala názov Nový zámok na rozdiel od Starého zámku (hradu), ktorý vytvorili z pôvodného stredovekého farského kostola. Pomenovanie Panenský (alebo aj Dievčenský) zámok je novšieho pôvodu a zaužíval sa v súvislosti s pomenovaním neskorogotického kostola Panny Márie Snežnej a kopca (Frauenberg), na ktorom je postavený. Nový zámok dodnes tvorí jednu z výrazných dominánt Banskej Štiavnice. Jeho pôvodné určenie pripomína už iba múzeum protitureckých bojov.

Starý zámok **hrad, zachovaný**

Starý zámok v Banskej Štiavnici je renesančná protiturecká pevnosť, ktorá vznikla prestavbou stredovekého farského kostola v rokoch 1546 - 1559. Skladá sa zo stavieb bývalého kostola, z karnera a z hradných múrov s baštami. Pôvodný kostol postavili ešte v prvej polovici 13. storočia ako trojloďovú románsku baziliku. Zároveň s ním vybudovali aj karner (kaplnku sv. Michala). V rokoch 1497 - 1515 prestavali románsku baziliku na halový gotický kostol, ktorý už v 15. storočí opevnili hradobným múrom s baštami. Celý tento komplex stavieb premenili v uvedených rokoch na protitureckú pevnosť. Klenbu nad hlavnou loďou zbúrali a odstali tak terajšie nádvorie hradu. Zamurovali arkády medzi hlavnou a bočnými loďami, ako aj triumfálny oblúk. Z bočných lodí a presbytéria tak vytvorili trojpodlažné krídla pre zbrojnicu, sklady a miestnosti pre hradné strážne. Zároveň zosilnili aj obvodové múry kostola tým spôsobom, že priestor medzi opornými pilírmi vyplnili murivom. Turci sa však Štiavnicu ani nepokúsili dobývať a ani ostatné vojenské udalosti hrad väčšmi nepoškodili, takže sa nám (okrem barokovej úpravy strechy hlavnej veže) zachoval v pôvodnom stave. Po zreštaurovaní slúži dnes ako sídlo vlastivedného múzea.

Staré mesto **hrad, zaniknutý**

Staré mesto predstavuje v súčasnosti zalesnený kopec, od 17. storočia definitívne opustený. Na tieto miesta treba klásť počiatky banskoštiavnického baníctva. Svedčia o tom mohutné povrchové dobývky a rozsiahly hrad, ktorý bol obohnaný vonkajším, stredným a vnútorným valom. Archeologické nálezy hmotnej kultúry možno zaradiť do obdobia 13.-15. storočia. Lokalita sa do roku 1737 uvádzala pod názvom starý hrad. Postavili ho na najvyššom mieste lokality (794 m.n.m.) na ochranu historického jadra Banskej Štiavnice.

Sitno **hrad, ruina**

Hrad bol písomne doložený až v roku 1548, keď ho dobylo kráľovské vojsko a odňalo ho lúpežnému rytierovi Melicharovi Balassovi. Od roku 1629 patril Koharyovcom, neskôr Coburgovcom. Chránil prístupové cesty k banským mestám.

Bol sídlom hradného panstva, ktorému patrilo sedem dedín. V rokoch 1546 - 1552 zosilnili jeho opevnenie a stal sa súčasťou protitureckej obrannej línie. V roku 1703 ho obsadili Rákoczióvske vojská, ktoré ho pri ústupe úplne zničili.

Hrad je prístupný autom - odbočka z cesty medzi dedinou Svätý Anton a Banskou Štiavnicou. Dá sa prísť až po rampu, odtiaľ pešo až po rozhľadňu a vysielateľ na Sitne. Pešia túra: Náučný chodník Andreja Kmeťa z Prenčova až na Sitno.

Bzovík, opevnený kláštor (ruina)

Zrúcaniny opevneného kláštora, ktorý vznikol v 12.storočí, bol prestavaný v 15.storočí a v 16.storočí opevnený. Jadro tohto komplexu tvorili v čase jeho prestavby staršie budovy kláštora, jedného z najstarších na Slovensku, ktorého románsky kostol patril k významným pamiatkam architektúry na južnom Slovensku a pochádzal z 12. storočia. Kláštor neskôr pristavali ku kostolu a touto gotickou prestavbou aj typické kláštorné nádvorie (rajský dvor) s krížovou chodbou. Táto skupina budov kostola a kláštora bola v prvej polovici 16. storočia prestavaná na hrad. Okolo nich postavili vysoké hradobné múry so štyrmi veľkými masívnymi nárožnými vežami so strieľňami. Popri hradobných múroch postavili ubikácie pre vojakov a hospodárske stavby. Bzovický hrad upravovali v prvej polovici 17. storočia, neskôr ho znovu vrátili cirkvi.

Ešte pred druhou svetovou vojnou bol síce hrad spustnutý, ale väčšina jeho budov sa zachovala. V druhej svetovej vojne bol poškodený a potom sa zmenil na zrúcaninu. Patrí k našim najstarším stavebným pamiatkam.

Čabrad', hrad (ruina)

Hrad Čabrad' predstavuje neobyčajne krásne spojenie prírodných krás a umu našich predkov.

Najstaršie osídlenie hradného kopca pochádza z praveku, kedy sa tu usadil ľud Lužickej kultúry. V stredoveku tu vznikol hrad, ktorý sa nám zachoval dodnes.

Stavitelia dômyselne situovali hrad na mieste, ktoré riečka Litava obteká z troch strán. Hrad priamo kontroloval cestné spojenie, ktoré prechádzalo k hradu zo Šiah, pri Bzovíku sa rozdejovalo a ďalej pokračovalo do Krupiny, a do Banskej Štiavnice.

O jeho vzniku história mlčí, preto sme odkázaní len na dohady a dedukcie. V najstarších dejinách Hontu vystupuje do popredia šľachtický rod Huntovcov. Pred utvorením uhorského štátu na tomto území existovalo miestne kniežatstvo, na čele ktorého stál azda už od r. 995 veľmož Hunt. Ako verné knieža bol Hunt spojencom kráľa Štefana I. v dynastických bojoch, ktoré vyústili do vzniku Uhorska a pretvorenia Huntovho kniežatstva na kráľovskú župu – Hontiansky komitát. Z roku 1135 pochádza listina, potvrdzujúca založenie kláštora na Bzovíku. Zakladateľmi kláštora boli Huntovci, ktorí ho obdarovali časťou zo svojich rozsiahlych majetkov.

Kláštor postavili v relatívnej blízkosti hradu, aby bol pod jeho ochranou. Nebol to priamo hrad Čabrad', ale jeho predchodca, v starých listinách spomínaný pod názvom Hrádok (Haradnuk, Haradnok), prípadne Litava – podľa riečky, čo tečie pod ním. Tento hrad stál o pár kilometrov hore prúdom riečky, než teraz stojí hrad Čabrad'. Je paradoxom histórie, že sa doteraz nevedelo o existencii tohto hradu a všetky doterajšie spracovania histórie Čabrade

spájali dejiny dvoch hradov. Iste tomu napomohol fakt, že sa počas obdobia, kedy existovali spolu, nazývali rovnako – Litava. Vďaka indícii našich kolegov historikov z Maďarska sa nám podarilo cez Veľkú noc v roku 2005 lokalizovať miesto staršieho hradu a potvrdiť jeho existenciu. Podľa nálezov ho zatiaľ môžeme datovať do 12. – 14. stor. s krátkym využitím v 15. stor.

Starý hrad v blízkosti Čabrade spomínajú viaceré písomnosti. R. 1276 vydal kráľ Ladislav IV. listinu, podľa ktorej vrátil Deržovi z rodu Hunt-Poznanovcov hrad Hrádok pri rieke Litava („castrum... Haradnak vocatum, iuxta fluvium Lythua“). Hrádok predtým obsadili Deržovi mladší bratanci Derž II. a Demeter. Veľmoži hrad svojmu príbuznému nevrátili ani po príkaze panovníka. R. 1285 si Derž a Demeter rozdelili majetky. Derž II. získal hrad Litava, iným menom Hrádok („castrum Lytua, Haradnak alio nomine“). Pôvodný názov Hrádok od tohto obdobia nahradilo označenie Litava. Podľa opisu hradného panstva k Hrádku-Litave patrilo 15 osád. Súpis majetkov spomína na prvom mieste dve osady volané Čabrad’ („Chabrad“) – pravdepodobne na mieste neskoršieho hradu a osadu Podhradie („Waralya“) – dedinu pod hradom.

V 14. stor. bol starý hrad naďalej predmetom sporov. R. 1318 pred Ostrihomskou kapitulou protestoval Deržov syn Tomáš proti obsadeniu jeho hradu Litava Matúšom Čákom. Po smrti Matúša Čáka panovník, azda pre nejasné vlastnícke vzťahy, už Hunt-Poznanovcom hrad a panstvo nevrátil. Rod, ktorý môžeme pokladať za staviteľov hradu, prišiel o významnú časť svojich majetkov.

Novými majiteľmi hradu sa stali r. 1335 Peter a Leukuš, synovia Vavrince z Dobrakuty. Šľachtici sa dostávali do konfliktov s neďalekým kláštorom na Bzovíku. R. 1337 Peter obsadil kláštor aj dedinu pod ním. R. 1338 Leukuš smrteľne poranil bzovického prepošta a jeho sluhu. Druhého sluhu zabil. Kráľ Karol Róbert r. 1342 Petrovi a Leukušovi hrad pre neveru odňal. Vzniknutý súpis hradných majetkov obsahuje unikátnu zmienku o dvoch hradoch. Vavrincovi synovia vlastnili hrad Litava a ďalší, zničený hrad, volaný rovnako Litava („castrum... Lytua vocatum... alio castro, similiter Lytua desolato“). K panstvu patrilo 25 obcí a 6 mýt. Od tohto obdobia už nemožno bezpečne rozlíšiť dva susediace hrady, označované rovnakým názvom. Hrad nazývaný od r. 1394 Pustá Litava („castrum Puztalythwa“) je však pravdepodobne starým a neobývaným hradom.

V závere 14. stor. hrad často menil majiteľov. V nasledujúcom období o lokalite chýbajú správy. Počas vojnových udalostí (bojov o Krupinu) pevnosť zrejme plnila funkciu predsunutého oporného bodu Jána Jiskru. **V listine z r. 1462 sa prvýkrát objavuje pomenovanie Čabrad’ („castrum Chabrad“).** Týmto názvom sa nepochybne označoval dnes zachovalý hrad. Pred rokom 1467 hrad získal do držby bosniacky šľachtic Damián Horváth. V tomto období vlastnil Damián aj hrad Lupča a bol kapitánom hradu Visegrád. R. 1475 sa Eufrozína, vdova po Damiánovi Horváthovi, vydala za Ladislava Balašu a v nasledujúcom roku sa spolu so švagrom Petrom Horváthom delili o hradný majetok.

Hrad r. 1476 vyzeral nasledovne: V bašte bola miestnosť pekára. V hradnej veži sa nachádzala veľká izba, dve komory a dve pivnice. Na hrade bola aj studňa, dom farára, kuchyňa, dom na múku, sklad potravín a obilnica. Na bočnej strane hradu sa nachádzala bašta. V bašte nad bránou pri priekope býval kováč a v jej prízemí boli stajne. V podhradí sa nachádzali včelíny. Hradné panstvo tvorilo 26 majetkov. Spolunažívanie majiteľov hradného panstva a bzovického kláštora nebolo ani v tomto období bezproblémové. R. 1486 Juraj z Dvorníkov, hradný kapitán Petra Horvátha, spolu s poddanými z Vrbovku prepadol kláštorný dvor, vyhrážal sa kľúčiarovi a vyraboval kláštor na Bzovíku.

R. 1511 bol vlastníkom hradu Urban Fánči, ktorý v tomto roku Čabrad’ s majetkami a mýtami predal ostrihomskému arcibiskupovi Tomášovi Bakóczovi. R. 1513 dokončil Bakóczov tajomník, Lazarus Roseti, mapu Uhorska (vyšla tlačou r. 1528). Na mape sa nachádza najstaršie vyobrazenie hradu. V účtoch mestskej knihy Zvolena z r. 1513 vystupuje

Pavol, kastelán hradu označeného v slovenskej podobe ako Litava („de Lythawa castro“). Majiteľmi hradu sa spolu s arcibiskupom stali aj jeho príbuzní Erdődyovci. V častých sporoch s mestom Krupina vystupujú r. 1517 – 1538 okrem Tomáša Bakócza aj Wolfgang a Štefan, synovia Valentína Erdődyho z Čabrade („de Chabrag“).

V nasledujúcom období hrad ako veno Kláry Erdődyovej pripadol Petrovi Pálfyemu, ktorý r. 1540 – 1544 pokračoval v sporoch s Krupinou. Z r. 1540 pochádza urbár hradného panstva, ktoré tvorilo 34 majetkov (dediny, majere a mlyny). R. 1547 hrad („arx Chabragh“) nakrátko obsadil Melicher Balaša. Hrad sa spomína ako zbojnický brloh spolu s hradmi Levice, Sitno, Muráň. V roku 1548 bola vyslaná trestná výprava vedená grófom Mikulášom Salmom, ktorý tieto hrady dobyl. Poškodený hrad vrátili pôvodnému majiteľovi.

Protiprávne konanie hradných pánov voči kláštoru na Bzovíku sa prejavilo aj v tomto období. R. 1557 správca hradu Čabrad' na príkaz Petra Pálfyho smrteľne zranil prepošta bzovického kláštora. O rozlohe panstva podáva informácie súpis hradných majetkov z r. 1558, ktorý zaznamenáva 24 dedín. Keď sa dalmátsky rytier Ján Krušič oženil s Katarínou Pálfyovou, hrad zosilnil a viackrát ho ubránil proti Turkom. Po smrti Krušiča r. 1582 získal hrad prostredníctvom sobáša s vdovou Katarínou neskorší palatín Štefan Ilešházy.

Slabo udržiavaný hrad sa ľahko mohol stať korisťou Turkov. Takmer ho radšej zbúrali. No už roku 1585 sa začali práce na jeho opevnení a rozšírení pod vedením talianskeho fortifikačného staviteľa Giulia Ferrariho. Hrad posilnili moderným vonkajším opevnením s mocnými delostreleckými bastiónmi. Preto, aj keď ho Turci napadli (1585 a 1602), odolal. Zachránil tak banské mestá pred tureckou expanziou. V r. 1622 ho dostal Peter Kohári. V majetku jeho rodu bol potom až do svojho zániku.

Storočie stavovských povstaní napriek tomu, že ho obsadili povstalci, prečkal takmer bez pohromy, len pri poslednom povstaní na začiatku 18. storočia Rákociho kuruci poškodili obranný múr prvého predhradia. Naspäť do rúk cisárskeho vojska sa ho podarilo získať ľst'ou - cisárski vojaci sa prezliekli do mundúrov povstalcov a vzali si svojich ako zajatcov. Keď ich vpustili do hradu, zrazu sa vrhli na strážu, premohli ich a prekvapenú posádku posadili do väzenia.

Medzitým sa zmenili komunikačné pomery. Cesta dolinou zarástla a hrad Čabrad' sa dostal do ústrania. Ondrej Jozef Kohári v r.1744 - 1750 dal postaviť kaštieľ v Sv. Antone a hrad slúžil ako letný byt. Rok 1812 znamenal završenie stavebného vývoja hradu, kedy bol úmyselne podpálený vlastným majiteľom a zmenil sa v ruinu.

Hrad upadol na dlhé roky do zabudnutia, jeho múry zahalila hmla nezáujmu. Život v dedine pod hradom utíchol, posledný obyvatelia sa odsťahovali, v doline panuje ticho.

Pre hrad však svitla nová nádej. V polovici 90. rokov 20.stor. prebehla konzervácia prvého nádvorja spolu so zisťovacím archeologickým výskumom. V roku 2000 vzniklo občianske združenie pre záchranu hradu - Združenie Rondel, ktoré v spolupráci s obcou Čabradský Vrbovok postupne čistí hrad od náletovej vegetácie, zameriava hradné objekty, propaguje hrad pre verejnosť a znovuoživuje zabudnuté remeslá. V roku 2002 sa zakonzervovala a zastrešila II. brána a pracuje sa na ďalších projektoch. Snáď sa tak podarí zachrániť hrad pre ďalšie pokolenia.

Vartovka

Vartovka bola postavená v roku 1564 na kopci nad mestom Krupina za obdobia tureckých nájazdov do tohto regiónu. Slúžila na vartovanie, upozornenie, obyvateľov mesta Krupina, na blížiace sa nebezpečenstvo. Z Vartovky je nádherný výhľad na všetky svetové strany do vzdialenosti až niekoľko kilometrov. V prípade napadnutia okolitých obcí tureckým vojskom bolo dobre vidieť dym a oheň.